
Научни скуп
*Савремено предшколско
васпитање и образовање –
тенденције, изазови и могућности*
Педагошки факултет у Ужицу
20. октобар 2023.

ISBN 978-86-6191-076-0
DOI 10.46793/SPVO23.171B
УДК 316.64:373.2.011.3-
051(497.11)
Оригинални научни чланак
стр. 171–190

Драгана Р. Бјекић*
Универзитет у Крагујевцу, Факултет техничких наука, Чачак
Лидија Ђ. Златић*
Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет, Ужице

ПРЕДУЗЕТНИЧКЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ ВАСПИТАЧА У КОНТЕКСТУ ПРОФЕСИОНАЛНОГ ОСПОСОБЉАВАЊА**

Апстракт: Било да се предузетничке компетенције разматрају као компетенције професионалног деловања предузетника (каријерно опредељење), било као генералне трансферзалне компетенције неопходне за деловање сваке особе (компетенцијске компоненте функционалног деловања), њихов развој има основе у детињству. Због тога је подршка развоју предузетничких карактеристика деце у периоду предшколског васпитања неопходна. Поред тога, васпитачи у предшколским установама први реализују системско васпитање деце овог узраста. У раду је разматран значај васпитача за развој предузетничких компетенција васпитаника, као и специфичности предузетничких компетенција самих васпитача који и као модели треба да делују на развој ових компетенција својих васпитаника. Предложен је холистички приступ предузетничком оспособљавању васпитача да развију и своје предузетничке компетенције, и методе и приступе предузетничком васпитању деце предшколског узраста.

Кључне речи: *васпитачи предшколских установа, предузетничке компетенције васпитача, предузетничко образовање, холистичко предузетничко оспособљавање.*

* dragana.bjekic@ftn.kg.ac.rs

* zlatic@pfu.kg.ac.rs

**

Рад је развијен у оквиру пројекта број 451-03-68/2023-14/200132 (Факултет техничких наука у Чачку) и пројекта број 451-03-47/2023-01 (Педагошки факултет у Ужицу), које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

УВОД

Предузетничко образовање јесте једна од актуелних тема образовања (Бјекић и Златић, 2021; Миџо & Cungu, 2023), а предузетничке компетенције једна од кључних категорија компетенцијског модела развоја и образовања у двадесет првом веку. Било да се разматрају као „компетенције професионалног деловања предузетника (када је то каријерно опредељење), било као генералне трансферзалне компетенције неопходне за деловање сваке особе (компетенцијске компоненте функционалног деловања и сваког пословања)” (Бјекић и Златић, 2021: 192; Arguti & Panos-Castro, 2020), њихов развој има основе у детињству (Кауа-Саросси, 2022). Као и сваки систем компетенција, предузетничка компетентност обухвата особине личности, способности, мотивационе диспозиције и ставове, вештине, навике, интегрисана понашања, а темељи свега овога постављају се у најранијим развојним периодима. Због тога је подршка развоју предузетничких карактеристика деце у периоду предшколског васпитања неопходна и захтева интеграцију нових образовних концепција у институционално предшколско васпитање (Sarıkaya & Coşkun, 2015).

А шта је потребно да васпитачи у установама предшколског васпитања буду спремни за подршку развоју предузетничких компетенција од најранијих узраста и да буду модели предузетничког понашања? У раду су предузетничке компетенције као опште трансферзалне компетенције разматране у контексту професионалног деловања васпитача предшколских установа, а потом су разматране и могућности предузетничког оспособљавања ове професионалне групе засноване на неким новим моделима предузетничког образовања и концепту холистичког предузетничког учења.

ПРЕДУЗЕТНИЧКЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ КАО ОПШТЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ

Истраживачи предузетничког образовања ослањају се на широко прихваћено друштвено опредељење да „предузетништво треба да буде кључни механизам за унутрашњи развој и социјалну кохезију у модерним друштвима и економијама вођеним знањем” (Tampouri, Kaliris & Kakouris, 2023: 33). Појам *предузетничке компетенције* означава знања, вештине, способности, ставове и друге мотивационе диспозиције које су основа за ефикасно и предузетно деловање (Бјекић и Златић, 2021: 8). Широко су применљиве у свим сферама живота и неопходне за лични развој, посебно доприносећи социјалном развоју, „а у односу на социјални контекст омогућавају проширивање тржишта за запошљавање и самозапошљавање, као и предузимање и започињање пословних подухвата подстакнутих културним, социјалним или комерцијалним

мотивима” (Basigalupo, Kamyulis, Punie, Van den Brande, 2016: 10). Повезане су са развојем одређених особина личности, као и са вештинама и способностима које омогућавају предузетно деловање, креирање сопственог развоја и реализацију могућности у промењеном друштвеном окружењу. Као лични потенцијал одговор су на одређене когнитивне захтеве у специфичним подручјима учења и понашања (Luketić, 2011: 50). Истраживачи предузетничких компетенција препознају да је то сложен теоријско-емпиријски конструкт (Бјекић и Златић, 2021). У прегледу особина важних и за предузетнике, и за предузетничко деловање, издвојене су следеће: креативност, иницијативност, проактивност, храброст, склоност ризику, интелектуална отвореност, независност, изражен мотив постигнућа, висока мотивисаност и одлучност, визионарство, убедљивост у наступу, аутономија, висока толеранција ризика, одговорност, етичност, развијене стратешке способности и стратешки приступ, спремност за планирање и управљање пројектима и подухватима, као и капацитет да се тимски делује (Бјекић и Златић, 2023; Schillo, 2011; Curth, 2011).

С обзиром на вишедимензионалност предузетничке компетентности, предузетничко понашање обухвата проактивно трагање за идејама, стварање ресурса и планирање и имплементирање стратегија, обнављање или иновирање у оквиру постојећих система или организација, али и започињање подухвата који доприносе увећању вредности пословног система (Бјекић и Златић, 2021: 95). Предузетничко понашање је један од облика самоодређујућег понашања које омогућава појединцу да изрази и задовољи низ различитих основних потреба. У истраживању улоге система вредности за предузетничко деловање издвојене су четири специфичне вредности кључне за мотивисање предузетничког понашања: независност, креативност, амбициозност и одважност (Kirkley, 2016), а њихов значај за предузетништво је повезан са значајем самодетерминације, самоефикасности и идентитета учесника предузетничких активности и подухвата.

Предузетничко понашање, које је, посматрано из угла просветних професија, важна видљива манифестација развоја предузетничких компетенција као компетенцијских компоненти функционалног пословног понашања, углавном се може предвидети утврђивањем предузетничких намера и анализом мотивације појединца (Tampouri et al., 2023: 34). Мада су предузетничке намере витални фактор и предиктор актуелног понашања, формирање намера је дуготрајни процес који започиње много пре актуелног понашања. Стога је и развој предузетничког понашања васпитача, а које треба да буде и модел и алат за постављање основа предузетничког деловања деце, дуготрајан процес који се подржава одговарајућим предузетничким образовањем.

Предузетничким образовањем треба подстицати развој предузетничких компетенција, а у оквиру тога и развој предузетничких особина и специфичних предузетничких понашања.

ПРЕДУЗЕТНИЧКЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ У ПРОФЕСИОНАЛНОМ ДЕЛОВАЊУ ВАСПИТАЧА ПРЕДШКОЛСКИХ УСТАНОВА

Професионална компетентност васпитача интегрише педагошке и психолошке компетенције које обухватају педагошка и психолошка знања и умења, методичка знања, вредности, професионално значајне личне карактеристике које рефлектују личност и јединствену индивидуалност сваког професионалног васпитача. Академско образовање васпитача предшколских установа пружа основне компетенције потребне за рад, али не може да их припреми за све изазове који их очекују. Неопходно је да буду мотивисани да трагају за начинима унапређивања професионалних знања и умења како би што успешније решавали различите проблемске ситуације у раду са децом и сарадњи са родитељима и колегама.

Нове основе програма предшколског васпитања – *Године узлета* (2018) – „афирмишу професију васпитача као јединствену професију у односу на друге, етичку и рефлексивну по својој суштини, која се заснива на сложеним и особеним компетенцијама” (*Правилник о стандардима компетенција за професију васпитача и његовог професионалног деловања*, 2018). Професионално деловање васпитача реализује се у оквиру три подручја: (1) подручје непосредног рада са децом; (2) развијање сарадње и заједнице учења и (3) развијање професионалне праксе.

Професионални развој и деловање васпитача је сложен и дугорочан процес заснован на континуираном усавршавању ради што квалитетнијег рада. То је процес развоја особе унутар њених професионалних улога и укључује формално и неформално искуство, као и самоевалуацију и саморефлексију (*Правилник о стручном усавршавању и напредовању наставника, васпитача и стручних сарадника*, 2021).

Све области професионалног деловања васпитача предвиђене *Правилником о стандардима компетенција за професију васпитача и његовог професионалног развоја* (2018) прожете су захтевом да предузетнички делују. Овај захтев није експлицитно постављен користећи концепте предузетништво и предузетничко, већ дат описом умења и вештина које су у основи предузетничке. Из *Правилника* су, ради илустрације, селектована поједина умења која рефлектују предузетнички став и предузетничко деловање васпитача (Табела 1).

Табела 1. Примери предузетничких компетенција васпитача – избор из Правилника о стандардима компетенција за професију васпитача и његовог професионалног развоја

Подручје	Компетенције: умења
Компетентност васпитача у непосредном раду са децом	Гради односе повезаности са децом кроз уважавање дететових осећања, иницијативе и доприноси развоју самосталности и самоконтроле код детета. Оснажује дете за суочавање са конфликтима, стресом, проблемима и новим ситуацијама и изазовима. Развија пројекте на основу праћења деце, засноване на учењу кроз истраживања, размену и сарадњу међу децом; подстиче и подржава дечје иницијативе и изборе.
Развијање сарадње и заједнице учења	Преузима иницијативу и води активности тима и процес развоја праксе дечјег вртића. Подстиче отворену комуникацију и размену са породицом.
Развијање професионалне праксе	Повезује се са релевантним институцијама, организацијама и удружењима и учествује у консултацијама око креирања образовне политике, у покретању акција везаних за децу и породицу. Аргументовано указује на проблеме у пракси предшколског васпитања и образовања и покреће акције.

Рано и средње детињство и учење предузетничких компетенција

Развој предузетничких вештина и црта личности које убрзавају развој предузетничког духа треба почети од раног узраста. Куриски (Kourisky, 1980, према: Раџо & Palinhas, 2011) констатује да велики број деце још у предшколским узрасту показује предузетничке карактеристике (на пример, спремност за преузимање ризика) и да је важно код њих развијати идеје о напорном раду и добром планирању да би могли да уживају у свету рада, а да учење треба да буде усмерено на развој карактеристика као што су креативност, спремност за преузимање ризика, персонална контрола, самопоштовање и самопоуздање. И други аутори (Kourilsky & Walstad, 1998; Stivenson & Landstrom, 2002) указали су да рана стимулација предузетничких ставова, чак и на предшколском нивоу, може да охрабри предузетништво као будући каријерни избор. Ли и сарадници (Lee, Lim, Pathak, Chang, Li, 2018) заговарају педагошки приступ који треба да охрабри децу да доносе одлуке и прихвате грешке као део процеса учења.

Активно експериментисање на предшколском узрасту мора да буде избалансирано са апстрактном концептуализацијом да би подстакло дечју склоност ка предузетничком понашању.

Рано и средње детињство имају велики потенцијал да буду стартна тачка за развој предузетничких карактеристика и усвајање предузетничких идеја. Образовне интервенције у овом узрасту значајно унапређују предузетничка понашања деце у когнитивном и социјалном смислу на дужи период. Деца опажају вештине и умења одраслих и старије деце као супериорније и брину о томе како да их науче. Виготски је препознао период раног детињства као период трансформације нижих менталних функција (перцепције, пажње, памћења, мишљења) у више менталне процесе уз помоћ културних оруђа (Vigotski, 1996). То води социјално-емоционалној трансформацији у оквиру које деца праве транзицију на више нивое и постају способна да управљају својим понашањем. У предшколском периоду превазилазе сопствена импулсивна, реактивна понашања и постају способна да усвоје интенционална понашања. Друго достигнуће раног дечјег развоја је развој симболичког система. За децу је игра процес учења, и Виготски указује на специфичну игру која је доминантна у том узрасту – социодрамску игру у којој: (а) деца креирају неку имажинарну ситуацију, (б) преузимају и одигравају улоге, и (в) прате систем правила која су одређена овим улогама; ово утиче на развој виших менталних функција. Идентификовање зоне наредног развоја од стране васпитача одређује карактеристике игровних активности; постављају се и прате ситуације и проблеми које дете не може да реши независно, али може да реши уз помоћ одраслог. За усмеравање развоја предузетничког духа деце предшколског узраста потребно је разумевање социокултурног живота деце, културног и образовног контекста њихових породица, као и шире друштвене заједнице. Деца су способна да уче и функционишу померајући се од једног контекста ка другом, и да уче уз подршку одраслих, а васпитач у установама предшколског васпитања јесте важна одрасла особа која обликује дечји идентитет и подстиче креативност водећи их кроз зону наредног развоја ка развоју њиховим максималних потенцијала (Sepkaine, 2014, према: Insulander, Ehrin, Sandberg, 2015).

Истраживачи и практичари све више истичу социјално предузетништво као један од приступа који се имплементира у предшколском периоду (Sarıkaya & Coşkun, 2015). На тај начин се може утицати да деца стварају иновативна решења социјалних проблема, као и да постају осетљивија за препознавање проблема у средини и да експериментишу у свакодневним активностима. Развијање социјалног предузетништва утиче на развој дечјих емоција, љубави, поштовања, сарадљивости, одговорности, толеранције, критичког мишљења, самоефикасности, емпатије и даје прилику деци да чују друго мишљење и да га постану свесни (Boeinstain, 2004, према: Sarıkaya & Coşkun, 2015). Подстицање социјалног предузетништва у раном и средњем детињству утиче на тренутно, али и на касније академско и социјално постигнуће.

Све је снажније инсистирање истраживача, практичара и националних агенција за образовање у свету да се уведе предузетничко образовање на предшколском нивоу, уз адекватне методе и активности које одговарају узрасту. Пример је шведски концепт предузетничког предшколског учења који није укључен у курикулум, али Шведска национална агенција за образовање заступа став да предшколци такође треба да буду обухваћени стратегијом и промоцијом предузетничког учења, тако да су поједине предшколске установе предшколско учење интегрисале у стручно усавршавање васпитача/наставника за предшколски узраст (Insulander et al., 2015).

Смернице за предузетничко васпитно деловање васпитача

На основу карактеристика деце са којима васпитачи у предшколским установама раде, методе предузетничког учења треба да буду засноване на слободној игри, а не на сруктурираној игри, а васпитачи треба да буду супервизори који прате долажење до финалног резултата и помажу деци када им је потребно (Bredacrum & Couple, 2009, према: Раџо & Palinhas, 2011; Khuluqo, 2016).

Истраживање како васпитачи у приватним вртићима у Пакистану разумеју предузетничке вештине деце предшколског узраста и како опајају везу између игровних стратегија и предузетничких вештина (Khan, Oad, Aslam, 2021) показало је следеће: васпитачи имају мало знања о предузетништву и предузетничком образовању, користе игровне стратегије да би мотивисали и креирали интересовања деце, али не знају како могу тим стратегијама да промовишу предузетничке вештине деце. То указује да наставници и васпитачи треба да буду оспособљени за такве игровне стратегије које развијају предузетничке вештине, да буду оспособљени како да тим стратегијама развијају социјална понашања, сарадњу, решавање проблема, иновативност. Позивајући се на изворне радове Пијажеа, Виготског и Брунера, Кан и сарадници (Khan et al., 2021) указују да игра у учењу предузетништва треба да има специфичну сврху, да буде променљивог ритма, енергична, ангажована, имагинативна, повезана са њиховим интересовањима, заснована на игрању улога и повезана са реалним животним искуством, и са довољно слободе за децу, уз варијабилан степен васпитачеве укључености.

Пошто предузетништво настаје из социјалне интеракције (Lindgren & Packendorf, 2009), социоконструктивистички приступ учењу само је потврда важности интерактивних метода и неконвенционалних облика учења. Акселсон и сарадници (Axelsson, Hagglund, Sandberg, 2015), истражујући предузетничко учење у предшколском контексту, указали су да вежбање и развијање дечјих предузетничких вештина и умења омогућава приступ

заснован на рефлексiji, активноj партиципациjи, сврховитим ситуацијама за учење и толерантноj атмосфери са одређеним циљем.

Истраживање механизма предузетничких програма за децу у Португалији, заснованих на проблемском учењу (Paço & Palinhas, 2011), показало је да је важно да деца на раном узрасту буду у контакту са предузетничким програмима, а да су ови програми ефикасни ако побуде децју радозналост да уче садржаје из света одраслих, да би разумели како заједница функционише, одакле долази новац, како се праве производи. Истраживање имплементације предузетничког учења у појединим програмима предшколских установа у Индонезији (Suzanti & Measaroh, 2017) показало је да су за развој предузетничког духа и понашања деце важне оне активности које су блиске децјем искуству (симулација тржишног дана и дана кувања, промоција и продаја својих производа) и које захтевају конкретну иницијативу и сарадњу са другом децом и васпитачем. Истраживање предузетничких програма заснованих на социокултурној перспективи учења, реализовани у неким шведским вртићима (Insulander et al., 2015), указује на важност активне партиципације деце, а наглашава колико је значајно да васпитачи (предшколски наставници) подстичу децу кроз преузимање ризика, решавање проблема, драматизацију и интеракцију са средином, при томе не намећући исувише испланиране и организоване активности и садржаје (превише структуре омета децу). Резултати претходно наведених студија указују да ће деца раног узраста која учествују у предузетничком образовању имати виши ниво комуникационе културе, виши ниво професионалног развоја, биће активнија у друштву и биће више посвећена и социјално одговорнија.

Препознатљив задатак васпитача у предшколским установа је да подстичу развој предузетничког духа, приступа и ставова деце овог узраста, да их оспособе за иновативно понашање, сарадњу, иницијативу, што су све циљеви хуманистички оријентисаног позитивног васпитног деловања. Ефикасно и ефективно предузетничко учење на предшколском узрасту заснива се много више на динамичким (мотивационим и емоционалним аспектима) и социјалним процесима, који су централни у предузетничком деловању, а не толико на знањима и когницији.

РАЗВОЈ ПРЕДУЗЕТНИЧКИХ КОМПЕТЕНЦИЈА ВАСПИТАЧА

У систему образовања и васпитања у Србији предузетничке компетенције тек крајем друге декаде двадесет првог века постају препознатљиви очекивани исход, прво постајући саставни део средњег стручног образовања (и у оквиру посебних предмета, и као образовна оријентација), а тек

потом димензија свеукупног образовања преносећи се и на ниво основног образовног образовања (Бјекић, Стојковић, Златић, 2018: 300).

И досадашњи приступи професионалном развоју професионалаца просветних професија сагледавају њихова својства и понашања непосредно препознатљива и у концепту предузетништва (иницијатива, предузимљивост, визионарство и сл.). Неопходно је нагласити да су бројне особине предузетнички оријентисане особе (креативност, иновативност, социјална одговорност) биле циљеви и ранијих педагошких оријентација и позитивне, хуманистичке педагогије, а као циљеви индивидуалног развоја нису новина, већ је новина друштвени контекст у коме се развијају. Али, тек у последњој декади се предузетништво посматра и у оквиру професионалног развоја наставника и других просветних радника, а њихов професионални развој истовремено разматра као контекст предузетничког образовања и трансфера предузетништва ка ученицима и васпитаницима, наглашавајући значај васпитача, учитеља и наставника за ширење предузетништва као пословне и животне филозофије и културе (Seikkula-Leino, Ruskovaara, Ikavalko, Mattila, Rytkola, 2010; Wei & Guo, 2010, према: Вјекић, Стојковић, Кuzмановић и Рендулић, 2017, 18–19). Према Европском фонду за обуку, предузетничко образовање треба да буде део свих видова образовања (формалног, неформалног и информалног) како би се предузетничка иницијатива проширила на све сфере живота и рада, те је потребна посвећеност свих друштвених субјеката овом концепту кроз разноврсне програме и политике подршке (European Union, 2020; Lackeus, 2015; Serban, 2016).

Међутим, без обзира на све јасније ставове о природи предузетничког образовања и улози у општем развоју и појединца и друштвене заједнице, предузетничко образовање студената просветних професија, међу њима и будућих васпитача, у Србији још увек није подржано дефинисаним педагошким смерницама (Zlatić & Stamatović, 2018).

Развој предузетничких намера студената – будућих васпитача је веома важан процес јер се такве намере рефлектују у свим васпитачевим активностима. Јин и сарадници (Yin, Yang, Liu, 2020) истраживали су актуелне предузетничке намере студената у колеџу за образовање васпитача у Кини и утврдили да 90% студената верује да су њихове предузетничке способности слабе, али већина ових студената жели то да унапреди.

Испитивањем предузетничке оријентације студенткиња – будућих просветних радница, међу којима су биле и студенткиње – будуће васпитачице (Бјекић, Златић, Златковић, 2023), утврђено је да сопствену предузетничку оријентацију, а у оквиру тога и предузетничке намере, процењују као умерене; да је проактивност израженија од осталих компоненти предузетничке оријентације, а компетитивност најслабије изражена; да унутрашњи локус контроле позитивно корелира са спремношћу за преузимање ризика и проактивношћу, али не и са другим компонентама предузетничке оријентације. Упоређивањем резултата студенткиња различитих просветних професија, као

и различитих година студија, утврђено је да су слични, односно да је у погледу ове оријентације популација студенткиња просветних професија хомогена, али и да је потребно обогатити универзитетско предузетничко образовање као део оснаживања опредељења за предузетничко понашање.

Циљеви предузетничког образовања студената – будућих васпитача фокусирани су на њихово усмеравање како да: идентификују предузетничке циљеве, истраже своје предузетничке потенцијале, култивишу предузетнички дух и обликују предузетничка психичка својства која потом утичу на обликовање предузетничког понашања (посебно: самопоуздање формативно и за остале персоналне карактеристике, независан дух, а да истовремено поседују осећај за сарадњу са другима, јаку вољу и дух авантуриста) (Yin et al., 2020). Да би били спремни да васпитно-образовни процес заснивају на учењу и експериментисању, потребно је да будући васпитачи буду оспособљени за примену различитих метода учења и поучавања: активно учење, симулације, играње улога, саморегулисано учење, проблемско учење, пројектну наставу, такмичење у пословном планирању, групно креирање, примену студија случаја, активну партиципацију у предузетничким подухватима и друге (Dermol, 2010, Uvelbald et al., 2013, према: Вјекић и Златић, 2019), а у оквиру наставних предмета које похађају у оквиру иницијалног образовања за професију васпитача, посебно у оквиру различитих уметничких дисциплина формативних за иновативност и предузетничко понашање (Yang, 2018).

ПРОМЕНЕ СХВАТАЊА ПРЕДУЗЕТНИЧКОГ УЧЕЊА КАО ПРОМЕНА ПРИСТУПА РАЗВОЈУ ПРЕДУЗЕТНИЧКИХ КОМПЕТЕНЦИЈА ВАСПИТАЧА

Предузетничке компетенције су сада обавезни исходи програма професионалног образовања (Atmojo, Sajidan, Sunarno, Ashadi, 2019). Оспособљавање васпитача за предузетнички васпитни утицај на децу је неопходност њиховог професионалног оспособљавања. Најопштији циљ предузетничког образовања је да се развије предузетничка иницијатива појединца који ће на основу наученог бити у стању да на прави начин перципира окружење, да идентификује и искористи тржишне шансе у право време, уз оптималну комбинацију ресурса и на прави начин (Бјекић и Златић, 2021; Serban, 2016: 3). Ефекти предузетничког образовања видљиви су у предузетничком понашању. Предузетничко образовање је много шире од обучавања како да се води посао (шире од оспособљавања за предузетништво као каријерно опредељење). Фокусирано је на развијање предузетничких ставова, вештина и знања која треба да омогуће ученику да „идеје претвори у акцију” (ЕС, 2013, према: Penaluna & Penaluna, 2015), што захтева сложено учење и активирање сложених психичких процеса (Бјекић и Златић, 2021: 19). Предузетничко учење као основа предузетничког образовања захтева интегративни приступ који анга-

жује све инстанце личности да би се развијале предузетничке компетенције схваћене као опште компетенције.

Модели предузетничког учења

Данас се предузетничко образовање реализује бројним курсевима и програмима широм света, како у оквиру формалног тако и неформалног и информалног образовања. Какурис и Љарговас (Kakouris & Liargovas, 2021) анализирали су инструкционе разлике између три модела предузетничког образовања које су издвојили на основу инструкционог дизајна сваког модела и приоритета, захтева, метода и садржаја у сваком од њих.

Назвали су ове моделе према кључним предлозима који указују на природу предузетничког образовања: *О модел* (предузетничко образовање О предузетништву), *ЗА модел* (предузетничко образовање ЗА предузетништву) и *КРОЗ модел* (предузетничко образовање КРОЗ предузетништву). Анализа указује да модел О прати позитивистичку парадигму, модел ЗА прати парадигму стручног образовања и обуке, док је модел КРОЗ инхерентно трансформациони (Табела 2).

Разлика између ова три модела предузетничког образовања је је у ефикасности – колико могу дугорочно да делују на оснаживање предузетничких компетенција и предузетничког понашања. Аутори модела се залажу за критичко предузетничко образовање замишљено као прогресиван и вероватно револуционаран облик педагогије у складу са захтевима да појединац треба да се суочи са реалношћу која се брзо мења, учећи предузетништву КРОЗ различите форме предузетничког деловања у различитим подручјима и наставним дисциплинама.

Табела 2. Модели предузетничког образовања (Kakouris & Liargovas, 2021, стр. 20)

	О (about)	ЗА (for)	КРОЗ (through)
Циљеви	Обучити ученике о започињању бизниса.	Инспирисати особе за предузетништво – како да започну бизнис и постану предузетници.	Оснаживати предузетнички начин мишљења и приступ, дугорочно уклопити предузетничка понашања.
Јединица анализе	Фирме, појединци, индивидуални сектор, заједница.	Акционо учење индивидуално или тимско.	Индивидуално.
Поглед на свет	Особине предузетника, моделовање улога.	Предузетнички процеси, предузетничка когниција.	Предузетничке методе.
Подручје знања	Економија, менаџмент, социологија.	СМЕ менаџмент, психологија, пословање.	Психологија, социологија, економија, филозофија.
Главни фокус	Знања.	Вештине.	Ставови.
Учење	Пасивно.	Активно партиципативно.	Активно рефлексивно.
Обучаване особе	Студенти економије и пословних студија углавном.	Мотивисани студенти из различитих подручја.	Студенти свих подручја.
Наставни алати/средства	Предавања, модели улога, студије случаја.	Бизнис планирање, студије случаја, практични бизнис алати, посете предузетницима, менторство.	Неразвијени.
Оцењивање	Типична испитивања.	Представљање бизнис планова.	Истраживање различитих шанси.
Предузетничке склоности	Неизвесно.	Започињање новог посла.	Вероватноћа да ће постати предузетници.
Ефекти учења	Акумулирање знања.	Коришћење знања.	Коришћење и трансформација знања.

Холистички приступ предузетничком оспособљавању васпитача

Прегледи радова о предузетничком учењу указују да се предузетничко учење анализира као когнитивни процес, односно да се когниција сматра централним процесом трансфера предузетничких знања (Baron, 2004, Mitchell et al., 2007, према: Kakouris & Georgiadis, 2016). Истовремено, компетенцијски приступ указује и да је развој предузетничких компетенција у току образовања нужно вишепроцесан и да су ангажовани сви психички процеси и димензије.

Приступајући предузетничком учењу као начину оспособљавања васпитача и будућих васпитача за предузетничко понашање, као начину оснаживања њихових предузетничких компетенција, и оспособљавању за професионално деловање у циљу подстицања предузетничких компетенција деце коју васпитавају у предшколским установама, покренуте су анализе предузетничког учења у сва три домена личности – когнитивном, афективном и конативном. Радећи са децом у току раног и средњег детињства – у периоду када је испреплетаност когнитивног, афективног и конативног домена личности основа развоја – од васпитача се захтева холистички приступ васпитању деце и интегративне васпитне методе, дакле и испреплетаност метапроцеса. Повезујући улогу мета процеса у предузетничком учењу са значајем саморегулације учења и саморефлексије у оспособљавању васпитача, Киро и сарадници (Куро, Myllari, Seikkula-Leino, 2008) сугеришу начине организовања оспособљавања васпитача за предузетничко образовање. Полазећи од анализе когнитивних, афективних и конативних процеса важних за предузетничко учење, извршили су анализу метапроцеса предузетничког учења у контексту међусобне повезаности ових компоненти из угла модела образовања заснованог на компетенцијама. Објашњавају предузетничко учење као контекстуално зависан процес учења, који захтева холистичку перспективу и интегрисање вредности, уверења, мотива, воље, способности, вештина и знања. Предузетничко учење је, по овом приступу, учење широко применљивих предузетничких компетенција, а не оспособљавање за предузетничку каријеру (Бјекић и Златић, 2021). Полазећи од три конструкта која одређују и основне категорије психичких процеса, и основне конструкте личности, Киро и сарадници разматрају предузетничко учење „као учење у сфери метакогнитивних вештина и умења, мотивације, уверења, самопоштовања” (Куро et al., 2008: 5). У динамичком моделу метапроцеса (Ruohotie, 2003, према: Куро et al., 2008: 5) између конативних и когнитивних конструката у центру је саморегулација као метакомпонента. У овако конципираном предузетничком учењу централно место заузимају саморегулација и саморефлексија – компетенције које истраживачи професионалног деловања и професионалног развоја просветних радника (Bengtsson, 2003)

сматрају конструктивним за њихов рад. Овде се сусрећу концепције образовања васпитача које наглашавају развијање саморегулације и саморефлексије, са концепцијом предузетничког учења у оквиру кога су ова два процеса формативна. На основу лонгитудиналне експлоративне студије динамике предузетничког учења, Киро и сарадници су сугерисали да је у току процеса предузетничког учења неопходно стимулисати активности когнитивног конструктивне и колаборативног учења, чиме се стимулишу акције и осећања, док су конативни конструкти стимулисани акцијом. Метаафективни процеси су кључни утицаји на конативне конструкте који су, пак, кључ за стимулисање намера, а намере најбоље антиципирају постигнуће. Такође је образовањем потребно оснаживати афективне конструкте у рефлексијама на метанивоу да би се оснаживали предузетнички ставови и вредности неопходни за формирање ефективних предузетничких намера.

ПЕДАГОШКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ: ПРЕДУЗЕТНИЧКО УЧЕЊЕ У ОБРАЗОВАЊУ И ПРАКТИЧНОМ ДЕЛОВАЊУ ВАСПИТАЧА

Освртом на (а) оквире предузетничког васпитног деловања васпитача у предшколским установама (развојне карактеристике деце са којима раде и образовање васпитача), (б) претходно приказане моделе предузетничког учења и холистички приступ предузетничком оспособљавању, (в) као и вишегодишње проучавање широке наставничке професије, издвајају се разноврсне могућности предузетничког образовања васпитача. Формирање предузетничког понашања васпитача требало би започети формирањем ставова индивидуе према иницирању нових подухвата (Tampouri et al., 2023, 35), што би требало да буде циљ и њиховог ранијег основног и средњег образовања, а да је у периоду иницијалног високошколског образовања (у постадолесцентном узрасту студената), неопходно и систематизовано предузетничко учење (когнитивни путеви развоја предузетничких компетенција) и искуствено учење (активира конативне и афективне путеве развоја предузетничких компетенција).

Оспособљавање просветних радника за трансфер предузетничких компетенција на васпитанике са којима раде захтева да у току иницијалног образовања, али и у току стручног усавршавања, имају могућност да и сами уче о предузетништву и аспектима предузетништва, да вежбају предузетничке вештине и понашања, али и да уче како да у наставном процесу покрећу ученика за предузетничка деловања. Добијајући нову улогу у контексту предузетничког образовања, потребно је да буду спремни да предузетнички васпитно-образовни рад реализују интегрално у оквиру свих наставних тема или васпитних активности, и индивидуално, и тимски са колегама.

С обзиром да се програми за унапређивање предузетничких компетенција могу класификовати у две категорије – у програме образовања и програме обуке (Valerio, Partou, Rush, 2014, према: Бјекић и Златић, 2021: 167), у овом раду се наглашава неопходност обе групе програма предузетничког образовања за просветне раднике. Оспособљавање наставника и васпитача треба да буде довољно дуго да би се развиле компетенције које обухватају ставове, уверења, умења, вештине, васпитљиве способности, методичке приступе, капацитете за креирање иновативних наставних материјала, што је све потребно да би умели да подстакну децу да активно уче предузетничка понашања као основу развоја будућих предузетничких компетенција. Основни модел сугерише да се предузетничке компетенције развијају кроз предузетничко деловање.

Због тога је потребна трансформација већине образовних приступа и померање ка интерактивним методама учења и поучавања. Поједини аутори (Kondracka-Szala & Malinowska, 2019) залажу се за промену и концептуализацију курикулума који треба да унесу промене за студенте – будуће просветне раднике, да охрабре сарадњу између различитих институција система образовања и васпитања и друштвеног окружења (школа, универзитет, предузетници и представници пословних система), ослањајући се на комбинацију теоријских студија и приступа, непосредних сусрета са предузетницима, пројектног ангажовање у оквиру васпитног процеса и учења и поучавања, искуственог учења, унапређивања метода васпитно-образовног рада.

За студенте – будуће васпитаче, као и будуће наставнике, проширују се могућности развоја предузетничких компетенција. Како су предузетничке компетенције – трансфералне компетенције, могу се развијати у оквиру различитих предмета и програма у току иницијалног високошколског образовања васпитача. Ова могућност бар у високошколским институцијама за образовање васпитача у Србији још увек није довољно искоришћена. Поред интеграције предузетничких садржаја у постојеће предмете иницијалног образовања васпитача (на пример: истраживања у природи), предузетнички садржаји се могу интегрисати и у изборне модуле постојећих студијских програма (тренинг предузетништва, предузетничко образовање, предузетничко мишљење) обухватајући и методе активног учења у овом подручју.

Следећи ниво, још увек недовољно искоришћен, јесте интеграција предузетничког образовања у периоду увођења васпитача у посао. Приправништво је важно у раду васпитача јер интегрише теоријска знања и формативну иницијалну методичку обуку са практичним захтевима посла са којима се васпитач-почетник први пут сусреће. Улога ментора, који, такође, треба да буде оспособљен за предузетничко васпитно деловање, али и трансфер професионалних умења на васпитача-почетника, веома је важна. Припремљени ментор који користи специфичне садржаје и предузетничко учење, учествује у

пројектима који могу да развију иновативне идеје, јесте „платформа” за развијање предузетничког духа и предузетничке свести васпитача-почетника.

И у каснијем професионалном деловању васпитача неопходно је да већ искусан васпитач буде укључен у различите облике стручног усавршавања који би усмеравали и продубљивали њихова предузетничка знања и умења, као и методичка знања и вештине развоја основа предузетничких компетенција деце.

С обзиром на пресудан значај иницијалног образовања васпитача за професионално деловање, у Србији је потребно модернизовати и реструктурирати студијске програме уводеће садржаје из области предузетништва у различите предмете, методе учења и поучавања погодне за развој предузетничких компетенција, али и посебне предмете из ове области. Циљ оспособљавања васпитача није само да они развију сопствене предузетничке компетенције као широко применљиве компетенције и буду добар модел, већ и да развију професионална знања и умења и професионалну методологију за васпитни рад којим би подстакли успостављање основа дејче предузетничке компетентности формативне за будући живот.

ЗАКЉУЧЦИ

Предузетништво само по себи захтева дизајнирање и имплементацију алтернативних образовних програма, употребу оригиналних решења у дидактичком и ширем педагошком смислу, свесност о тренутним потребама и нове дирекције у оквиру система образовања и васпитања, али посматрано у ширем контексту културних, економских и социјалних оквира живота и деце, и њихових васпитача. Зато је нужна адекватна припрема васпитача – како студената за рад у предшколским установама, тако и активних васпитача у предшколским установама.

С обзиром на психолошку комплексност предузетничког образовања, посебно погодни облици учења и развијања предузетничких компетенција јесу практично учење, учење путем открића, учење решавањем проблема, учење по моделу, кооперативно учење, у склопу искуственог учења у реалном окружењу (Бјекић и Златић, 2021; Penaluna & Penaluna, 2015). Један од важних наставних система формативан за развој предузетништва студената – будућих васпитача је пројектна настава заснована на кооперативном учењу, колаборацији, истраживачком приступу, интеграцији когнитивних, емоционалних и социјалних димензија учења, активацији метакогнитивних процеса и сталном процесу учења како да се учи. Симулација социјалних ситуација у току универзитетске наставе, али и укључивање у професионалне ситуације рада са децом у току стручне праксе, под менторским вођењем, делотворне су методе за оспособљавање будућих васпитача за предузетнички васпитни утицај на

децу и подстицање развоја основа предузетничких компетенција посебно у току средњег детињства, у предшколском периоду.

На овакав начин посматрано, оспособљеност и ефикасност васпитача се посматра као изузетно важан предиктор развоја основа предузетничких компетенција деце предшколског узраста. Зато је један ниво припреме васпитача фокусиран на развој њихових персоналних предузетничких карактеристика и предузетничких компетенција, а други ниво припреме обухвата методичко оспособљавање васпитача како да реализују предузетничко васпитање деце.

Литература

- Arruti, A. & Panos-Castro, J. (2020). International entrepreneurship education for pre-service teachers; a longitudinal study. *Education + Training*, 62(7/8), 825–841. DOI 10.1108/ET-04-2020-0098=.
- Atmojo, I. R., W., Sajidan, Sunarno, W. & Ashadi, K. (2019). Improving the entrepreneurship competence of pre-service elementary teachers on professional education program through the skills of disruptive innovators. *Elementary Education Online*, 18(3), 1186–1194. DOI 10.17051/ilkonline.2019.611464.
- Axelsson, K., Hägglund, S. & Sandberg, A. (2015). Entrepreneurial learning in education: Preschool as a take-off for the entrepreneurial self. *Journal of Education and Training*, 2(2), 40–58. DOI 10.5296/jet.v2i2.7350.
- Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y. & Van den Brande, G. (2016). *EntreComp: The entrepreneurship competence framework*. Luxembourg: Publication Office of the European Union. Retrieved May 20, 2023 from the World Wide Web <http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101581/lfn27939enn.pdf>.
- Bengtsson, J. (2003). Possibilities and limits of self-reflection in the teaching profession. *Studies in Philosophy and Education*, 22, 295–316. DOI 10.1023/A:1022813119743.
- Бјекић, Д. и Златић, Л. (2021). *Психологија предузетништва: наставник у фокусу*. Ужице: Педагошки факултет.
- Бјекић, Д., Златић, Л. и Златковић, Б. (2023). Предузетничка оријентација студенткиња просветних професија. *Иновације у настави*, XXXVI(2023/1), 70–85. DOI 10.5937/inovacije2301070B.
- Бјекић, Д., Стојковић, М. и Златић, Л. (2018). Предузетничка култура: контекст образовања и професионалног деловања наставника. У С. Маринковић (ур.), *Језик, култура, образовање*, рад штампан у целини, 2. 11. 2018, Ужице (299–322). Ужице: Педагошки факултет.
- Бјекић, Д., Стојковић, М., Кuzmanović, В. и Rendulić, G. (2017). Preduzetničko obrazovanje uokvireno profesionalnim razvojem nastavnika. У А. Veljović (ur.). *Zbornik radova ITOP2017* (17–30). Čačak: Fakultet tehničkih nauka.

- Vigotski, L. S. (1996). *Problemi razvoja psihe*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- European Union (2020). *A Guide for Educators*. Brussels: Entrepreneurship 2020 Unit Directorate – General for Enterprise and Industry European Commission. DOI 10.2769/51003.
- Zlatić, L. & Stamatović, J. (2018). Entrepreneurship education at faculties of education. U T. Štenberger i sar. (ur.). *Oblikovanje inovativnih učnih okolij*. Kopar: Univerza na Primorskem, 462–478.
- Insulander, E., Ehrin, A. & Sandberg, A. (2015). Entrepreneurial learning in Swedish preschools: possibilities for and constraints of children's active participation. *Early Child Development and Care*, 1545–1555. DOI 10.1080/03004430.2015.1007967.
- Kakouris, A. (2019). The ASKO dialectical framework for entrepreneurial courses construction: theoretical foundation. *Entrepreneurship Education*, 2, 51–69. DOI 10.1007/s41959-019-00013-4.
- Kakouris, A. & Georgiadis, P. (2016). Analysing entrepreneurship education: a bibliometric survey pattern. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, (2016)6:6. DOI 10.1186/s40497-016-0046-y.
- Kakouris, A. & Liargovas, P. (2021). On the About/For/Through framework of entrepreneurship education: A critical analysis. *Entrepreneurship Education and Pedagogy*, 4(3), 396–421. DOI 10.1177/2515127420916740.
- Kaya-Capocci, S. (2022). Entrepreneurship in preschool education: Turkish preservice teachers' entrepreneurship features, comparison with their lecturers' Views and suggestions for development. *Education Quarterly Reviews*, 5(4), 310–325. DOI 10.31014/aior.1993.05.04.593.
- Khan, R., Oad., L. & Aslam, R. (2021). Entrepreneurship skills among young learner through play strategy: A Qualitative study. *Humanities Social Sciences Reviews*, 9(2), 64–74. DOI 10.18510/hssr.2021.927.
- Khuluqo, E. I. (2016) Early childhood entrepreneurship education: a brief description of an ideal entrepreneurship learning for middle school. *Proceedings The 2nd International Multidisciplinary Conference*, 818–827.
- Kirkley, W. W. (2016). Entrepreneurial behaviour: the role of values. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 22(3), 290–328. DOI 10.1108/IJEBR-02-2015-0042.
- Kondracka-Szala, M. & Malinowska, J. (2019). Entrepreneurship education as a challenge in the education of teachers of pre-school and early school children – at the intersection of academic theory and practice. *The New Educational Review*, 58(4), 157–168. DOI 10.15804/ner.2019.58.4.12.
- Kyro, P., Myllari, J. & Seikkula-Leino, J. (2008). Meta processes of entrepreneurial and enterprising learning / the dialogue between cognitive, conative and affective constructs. *15th Nordic conference on Small Business Research 2008, Tallinn, Estonia*.
- Lackéus, M. (2015). *Entrepreneurship in education: What, why, when, how. Entrepreneurship360 – Background paper*. OECD. Retrieved March 25, 2023 from the World Wide Web https://www.oecd.org/cfe/leed/BGP_Entrepreneurship-in-Education.pdf.

- Lee, S., Lim, R., Pathak, D., Chang & Li, W. (2018). Influences on attitudes toward entrepreneurship, A multi-country study. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 2(3), 351–366.
- Luketić, D. (2011). Analiza temeljnih pristupa istraživanja poduzetničke kompetencije djece i mladih. *Acta Iadertina*, 8(1), 0–0, <https://hrcak.srce.hr/190091>.
- Миџо, Н. & Cungu, J. (2023). Entrepreneurship education, a challenging learning process towards entrepreneurial competence in education. *Administrative Sciences*, 13, 22. DOI 10.3390/admsci13010022.
- Paço, A. & João Palinhos, M. (2011). Teaching entrepreneurship to children: a case study, *Journal of Vocational Education & Training*, 63(4), 593–608. DOI 10.1080/13636820.2011.609317.
- Pravilnik o stalnom stručnom usavršavanju i napredovanju u zvanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika. *Službeni glasnik RS*, br. 109/2021.
- Pravilnik o standardima kompetencije za profesiju vaspitača i njegovog profesionalnog razvoja. *Službeni glasnik RS*, br. 88/17 i 27/18.
- Sarikaya, M. & Coşkun, E. (2015). A new approach in preschool education: Social entrepreneurship education. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 195, 888–894. DOI 10.1016/j.sbspro.2015.06.368.
- Serban, M. (2016). *The entrepreneurial continuum: From concept to action*. European Training Foundation – ETF. Retrieved March 20, 2017 from the World Wide Web [http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/E891F83C56B38FBBC1258056005408DF/\\$file/Entrepreneurial%20continuum.pdf](http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/E891F83C56B38FBBC1258056005408DF/$file/Entrepreneurial%20continuum.pdf).
- Schillo, S. (2011). Entrepreneurial orientation and company performance: Can the academic literature guide managers?. *Technology Innovation Management Review*, November 2011, 20–25.
- Suzanti, L. & Measaroh, S. (2017). Entrepreneurship learning for early childhood, A case study of children age 4-5 in TK Kfalifah Ciracas Serang. *Proceedings The 2nd International Conference on Economic Education and Entrepreneurship (ICEEE 2017)*, 403–410.
- Tampouri, S., Kaliris, A. & Kakouris, A. (2023). Researching entrepreneurial beliefs in career decision-making. *Business & Entrepreneurship Journal*, 12(2), 33–50. DOI 10.47260/bej/1222.
- Curth, A. prep. (2011). *Mapping of teachers' preparation for entrepreneurship education, Final Report, Brussels*: GHK. Retrieved April 10, 2018 from the World Wide Web [//www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_9_politikalar/1_9_4_egitim_politikasi/mapping_en.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_9_politikalar/1_9_4_egitim_politikasi/mapping_en.pdf).
- Yang, Y. (2018). Teaching research on higher vocational pre-school education of professional art course based on innovation and entrepreneurship education. *Creative Education*, 9(5). DOI 10.4236/ce.2018.95053.
- Yin, Y., Yang, L. & Liu, B. (2020). Analysis on entrepreneurship psychology of preschool education students with entrepreneurial intention. *Educational Psychology*, 11. DOI 10.3389/fpsyg.2020.01559.

Dragana R. Bjekić

University of Kragujevac, Faculty of Technical Sciences, Čačak

Lidija Đ. Zlatić

University of Kragujevac, Faculty of Education, Užice

PRESCHOOLTEACHERS' ENTREPRENEURSHIP COMPETENCE IN THE CONTEXT OF PROFESSIONAL PREPARATION

Summary

Whether entrepreneurship competences are considered as competences of the entrepreneur's professional action (career determination) or general transferable competences necessary for the action of every person (competence components of functional action), their development has its basis in childhood. Therefore, supporting the development of entrepreneurship characteristics in children during preschool education is necessary. The first systematic education of preschool children is realized by preschool teachers. The importance of preschool educators for the development of entrepreneurship competencies in preschool children is discussed in the paper. The specifics of the entrepreneurship competence of preschool educators, who should act as models to develop the entrepreneurship competencies of their preschool pupils/children, are also presented. A holistic approach to the entrepreneurship training of educators is proposed to develop their entrepreneurship competencies and to develop methods and approaches for the entrepreneurship education of preschool children.

Keywords: *preschool educators/teachers, educators' entrepreneurial competencies, entrepreneurship education, holistic entrepreneurship training.*